

A SZÉP SZÓ ÉS JÓZSEF ATTILA*

1936 márciusában új folyóirat lát napvilágot. Megjelenik a Szép Szó, egy jellegzetesen urbánus intellektuel-gárda fóruma, azzal a célkitűzéssel, hogy irodalmi-szellemi fegyverekkel küzdjön egy polgári demokratikus Magyarorszáért. Ennek a folyóiratnak egyik társszerkesztője, egészen 1937-ben bekövetkezett haláláig, József Attila.

Különböző indítékokból, számos összetevő szövevényének eredményeképp, a felszabadulás előtti kulturális közegben ez a kapcsolat a kommunista költő és a polgári lap között nagy hullámokat verő probléma állandó forrása volt. A probléma a felszabadulás után keletkezett József Attila-irodalomban sem jutott nyugvópontra. Elsősorban József Attila élete és pályája e szakaszának felmérésében okozott ugyanis bizonyos nehézségeket a Szép Szó értékelésében kialakult, túlnyomórészt elmarasztaló bíráló, de megfordítva, a lapot ért kritikákat is megkérdőjelezte, legalább egyes pontjaikban, József Attila közreműködésének ténye.

A vizsgálódásnak ebben a fejezetben nem tárgya a Szép Szó polgári és kommunista részről történt eddigi értékelésének elemzése, csupán József Attilának a laphoz és köréhez fűződő kapcsolata, e kapcsolat létrejöttének körülményei, okai és végül a kapcsolat tartalma és jelentősége.

*

Ha a József Attila halála után róla írt méltató, magasztaló, elragadtatott cikkek garadáját olvassuk, kevésben találunk utalást arra, hogy ennek a — szélsőjobboldali köröktől eltekintve — egyre inkább ünnepezt költőnek, életében miért nem jutott semmilyen társadalmi, állami, kulturális hatalmi tényező, vagy hangadó irodalmi kör részéről elismerés. Mégis néhány, nyíltabb és kevésbé nyílt, de mindenesetre érdekes célzás, megjegyzés akad az írások között.

Katona Jenő¹ nekrológiájában ez áll: „József Attila a kollektív megváltás szegény, megvetett apostola lett. . .” Boldizsár Iván² a Válaszban közzétett megemlékezésében elárulja, hogy „József Attila zsidóbérencnek, kommunistának számított, nem üldözték, levegőnek nézték.” Kassák Lajos³ szerint József Attilának költőtársai halála után sem bocsátják meg képességeit. „Neves folyóirataink el is hallgatták halálának évfordulóját.” Schöpflin Aladár⁴ József Jolán könyvét méltatva így ír József Attila szerencsétlen pályafutásának okáról: „Nem

* Az itt közölt fejezet a szóban forgó polgári-liberális folyóirat (1936—1939) működésének, korabeli bonyolult politikai, irodalompolitikai szerepének csak egy és méghozzá sajátos részletkérdésével foglalkozik. Ezért nem érintheti, még kevésbé elemezheti behatóan a Szép Szó tevékenységének számos lényegbevágó és elmarasztaló értékelést eredményező ideológiai problémáját. Ez az elemzés és értékelés további tanulmányok feladata lesz.

¹ KATONA JENŐ: Egy költő halálára, Korunk Szava, 1937. dec.

² BOLDIZSÁR IVÁN: József Attila, Válasz, 1938. jan.

³ KASSÁK LAJOS: Emlékezés József Attilára, Népszava, 1938. dec. 18.

⁴ SCHÖPFLIN ALADÁR: Asszonyok költőkre emlékeznek, Nyugat, 1940. 7. sz.

volt tájékozódó képessége az étellel, a társadalommal, a világgal szemben... folyton hibákat követett el — praktikus értelemben kell ezt felfogni — önmagával szemben". Féja Géza⁵ Irodalomtörténetében megállapítja, hogy „József Attila lénye és léte egészen különös izgalmat okozott költőtársai között... eredeti nagysága elidegenítette tőle a kortársakat... igen hamar megtalálták az ürügyet, hogy eltávolodjanak tőle, egyikük vérig sértő gúnyverset is írt róla... mindentől megfosztották amitől lehetett...". A legnyitabban Juhász Géza⁶ fogalmaz: „Annak, hogy úgy húzódoztak tőle, van egy társadalmi oka is. S viszonyaink közt ez a fontosabb. Annak az osztálynak szólt ez a hüvös elutasítás, amelyiknek a nevében énekelt József Attila.”

E néhány megállapítás után tekintsük át vázlatosan, éppen csak, hogy a Szép Szóhoz vezető folyamatot bizonyos meghatározó jelentőségű tények ismeretében vizsgálhassuk: József Attila pályafutását.

Ismeretes, hogy József Attila az 1929-ben megjelent *Nincsen apám, sem anyám* kötettel széleskörű és nagyjából elismerő feltűnést keltett. A kötetről hét kritika jelent meg és a hétből hat méltató, dicsérő, felfedező jellegű. Egyedül Németh László *Nincsen anyám, sem apám* címen a Nyugatban megjelent kritikája veti előre József Attila későbbi költői sorsának árnyékát.⁷ Ugyanebben az évben, az év folyamán írt mind a tizenhárom verse megjelenik. Kilenc a *Toll* c. radikális polgári lapban, kettő a *Népszavában*.

1930-ban azonban megírja híres kritikáját Babits Mihály *Az istenek halnak, az ember él* c. verseskötetéről.⁸ Mint azóta számtalan cikk, emlékezés, értékelés és maguk a tények bizonyították, ez a Babits ellen írt bírálata, az év folyamán megjelent más Babits-ellenes kritikái megjegyzéseivel együtt, jelentős szerepet játszott további pályáján, amennyiben lényegileg kitessékelt önmagát a Nyugattól és a Baumgarten-alapítvány kasszájából. Ez idő tájt távolodik el József Attila a Bartha Miklós Társaságtól is és az Előörs körétől, amelyhez futó, átmeneti kapcsolat fűzte. És csatlakozik az illegális kommunista párthoz. Illegális kommunista életszakaszának a párthoz legszorosabban kapcsolódó periódusában szakít az „új népiesekkel” is.⁹

A 30—32-es év harcos költői és publicisztikai ténykedése ugyancsak tükröződik verseinek közlési lehetőségeiben és az 1931-ben és 1932-ben megjelenő köteteknek fogadtatásában. 1931-ben összesen három verse jelenik meg, az ebben az évben írt kilencből; az 1932-ben született 17 verséből pedig összesen öt. És a megjelent versek közül a legtöbb eldugott vagy kérész életű lapokban láthat csak napvilágot. A *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* c. kötetről hat bíráló jelenik meg és ezek a kritikák már pontos tükröi a József Attila körül kijegecesedő polarizációs folyamatnak. A kommunista és szociáldemokrata lapok kritikái egyöntetűen dicsérik.¹⁰ Viszont élesen József Attila ellen fordul a Magyar Szemle kritikusa.¹¹ József Attila ellen foglal állást a Nyugat is, amelyben Fenyő László¹² ír gúnyos, lenéző hangon a kötetéről, és nem állít kevesebbet, mint hogy József Attilának, ennek az „élelmes” fiatalembernek nincs ízlése, nem bensőséges, nem formaművész, és főleg — nem forradalmár. Az Előörssel való szakítás nyilvánvaló következményeképp, leplezetlenül elfogult ellenszenvvel és a Fenyő-éhez hasonló ítélettel értékeli József Attila verseit Féja Géza,¹³ *Szélkakas költők* c. cikkében.

⁵ FÉJA GÉZA: József Attila (Nagy vállalkozások kora, Magyar Élet Kiadó, 1943)

⁶ JUHÁSZ GÉZA: Az utca és a föld (Népi írók, Magyar Élet Kiadás, 1943.)

⁷ NÉMETH LÁSZLÓ: Nincsen anyám, sem apám, Nyugat, 1929. dec. 1.

⁸ „Az Istenek halnak, az ember él” Toll, 1930. jan.

⁹ *Fiatalság és népművészet*, Szabadon, 1932. jan.

¹⁰ GERGELY SÁNDOR: József Attila új versei, Korunk, 1931. május. KÁLMÁN JÓZSEF: Van-e szocialista líra? Szocializmus, 1931. június 16. JENŐ JÓZSEF: A magyar vers útja, Népszava, 1931. május 17.

¹¹ *József Attila új versei*, Magyar Szemle, 1931. december.

¹² FENYŐ LÁSZLÓ: Döntsd a tőkét, ne siránkozz, Nyugat, 1931. jún. 16.

¹³ FÉJA GÉZA: Szélkakas költők, Előörs, 1931. máj. 10.

A József Attilának már vitathatatlanul érett, nagy költészetét tükröző *Külvárosi éj* még nagyobb és József Attilára nézve megrendítőbb értetlenségbe és közönybe fullad. A Nyugatban Ilyés Gyula¹⁴ ír kedvetlen hangon a kötetről. József Attila költői helyzetére különösen jellemző Németh Lászlónak ez idő tájt a Tanú hasábjain tartott seregszemléje az élő líra fölött.¹⁵

A polgári radikális-liberális körök annak idején jól fogadták József Attila verseit, de a Bartha-társaságban és az Előrsben való szereplése, majd kommunistává válása miatt elhidegültek tőle.

De József Attila számára, mint ezt minden tanú, visszaemlékező egybehangzóan állítja, a legnagyobb megrázkódtatást Pákozdi Ferencnek¹⁶ a Társadalmi Szemlében megjelent, József Attila költészete iránt teljes érzéketlenséget és értetlenséget tanúsító kritikája okozta, amely idézésre sem szorul, mert sajnálatosan közismertségre vergődött. Ez a kritika azonban csak egyik megnyilvánulása a József Attila és költészete iránt a KMP akkori vezető köreiből mutatkozó türelmetlenségnek.

Illegális és legális kommunista lapokban József Attila publicisztika, tanulmány, vita formájában is kifejtette nézeteit 1932-ben és 1933-ban. Ezeknek az írásoknak alapján pártkörökben zavaros intellektuelnak minősítették őt, mivel részben freudista hatások, a marxizmus és a freudizmus összeegyeztetésére irányuló elképzelések nyilvánulnak meg ezekben az elméleti munkáiban, részben pedig a fasizmus németországi győzelmének megrendítő ténye kétségeket támasztott benne a kommunista párt történelmi helyzetelemzése és taktikája helyességét és még mélyebben, a marxizmus lét és tudat összefüggésére vonatkozó tételét illetően. Ez az álláspont, helyes részletmeglátások ellenére, vitathatatlanul a szociáldemokrata felfogáshoz közelítette József Attilát, a náciizmus uralomrajutásával kapcsolatban felmerülő értékelésekben. Nem tartozik ide József Attila a párttal történt összeütközéseit kiváló cikkeinek elemzése. Ide csak az tartozik, hogy a József Attila versei és prózai írásai nyomán vele szemben támadt bizalmatlanság 1934-ben szakításhoz vezetett a KMP és József Attila között. Ez pedig nemcsak az úgy kommunista kommentátorai, hanem József Attila polgári barátai szerint is életének legsúlyosabb csapása volt, mivel egyedül a kommunisták között érezte úgy, hogy tartozik valahová, egyedül köztük talált magára. A kommunista vitapartnereknek formálisan igazuk volt József Attilával szemben. Egyes állításai tévesek, zavarosak voltak. Túl ezen, könnyen elképzelhető, hogy a fenyegetett helyzetben levő pártnak komoly problémát okozott egy, az illegálitás nehéz körülményei között téves nézeteiben megmakacsodó, idegileg zilált, pszichoanalitikus kezelésre járó, mindenképpen teljesen rendhagyó ember közreműködése az igen szigorú feyelmet követelő mozgalmi munkában. Két dolgot azonban nem ismertek fel a József Attila pártsorsáról döntő tényezők. Az egyik a legvitathatóbb cikkei és fejtegetései mögött is megbúvó, fő mozgató rugó: a kétségbeesett, elszánt antifasizmus, amit pedig nem lehetett volna eléggé nagyrabecsülni az adott nemzetközi és magyar viszonyok között, még egy „közönséges” értelmiségi esetében sem. Talán még nagyobb hiba volt nem venni észre, hogy József Attilával egészen kivételesen nagy proletárköltő lépett fel, nemcsak tehetsége mértékében, hanem tudatos, koncepciózus törekvéseiben is. Sándor Pál¹⁷ írja, hogy József Attilát a kommunisták jó, kiváló költőnek tartották, de nem tartották nagy embernek. József Attila halála után a Korunkban írt megemlékezésében Nagy István¹⁸ is arról vall, hogy néhány éve még idegen volt neki József Attila verselése. Andrásfi Gyula¹⁹, József Attila egy illegális szeminárium hallgatója, arra emlékezik,

¹⁴ ILYÉS GYULA: *Külvárosi éj*, Nyugat, 1932. dec. 16.

¹⁵ NÉMETH LÁSZLÓ: *Magyar líra 1932-ben*, Tanú, 1933. jan. 3.

¹⁶ PÁKOZDI FERENC: *Külvárosi éj*, Társadalmi Szemle, 1933. febr.

¹⁷ SÁNDOR PÁL: *Emlékeim József Attiláról*. (Kézirat.)

¹⁸ NAGY ISTVÁN: *Az elsötétült külvárosi éj*, Korunk, 1930. febr.

¹⁹ ANDRÁSFÍ GYULA: *Szemináriumvezető József Attila*, Irodalmi Ujság, 1953. ápr. 16.

hogy összejöveleiken ilyeneket mondtak a hallgatók az előadó József Attilának: „Mi az, hogy rege róka rejtem? Miért írsz Attila ilyen marhaságokat?!” Hiába, nagyonis új volt József Attila hangja és látásmódja a megszokott, befogadott addigi magyar proletárköltészet gyakorlatához képest.

Így történt, hogy József Attila 1934-ben teljesen egyedül maradt. Ekkor jelenik meg válogatott verseinek gyűjteménye, a *Medvetánc*. Ennek a kötetnek fogadtatásán valami kevéske felengedés látszik, az előző évekhez képest. Valószínűleg köztudott már az illegális mozgalomtól való eltávolodása, a kötetben is vannak ennek nyomai, amennyiben osztályharcos versei közül néhányat, köztük egy-két jelentős, nagy alkotást kihagy, más verseiben pedig „szelidít” egyes kifejezéseket, képeket, sorokat. Kétségtelen azonban, hogy semmi lényeges, mondanivalóját, alapállását érintő, torzító megalkuvást nem követ el, és egyes verseit, a mondanivaló változtatása nélkül, magasabb művészi nívón, sőt, talán eszmeileg is mélyebben oldja meg ezzel az eljárással. Még fokozza bizonyos polgári ízlésirányzatok jóindulatát irányában néhány magányra, pesszimizmusra, befelé fordulásra valló alkotása. Az igazsághoz tartozik, hogy a költő oeuvre-je is ekkor jelentkezik először kikristályosodva az összegyűjtött és szigorúan rostált versek együtthatásában. És kétségtelen az is, hogy a költészetét mindig legtöbbször értékelték kommunista Korunk változatlanul lelkesen nyilatkozik meg erről a kötetéről is.

Persze, sem a kritikák mennyisége, sem a lapok nagy részének közéleti súlya, amelyekben megjelennek, sem a bírálatok egy részének minősége nem fejezi ki most sem József Attila jelentőségének és nagyságának töredékét sem, és így nem is változtat azon a képen, hogy továbbra is az irodalom peremén lézengő, alig-alig számontartandó költőként sorolódik be akkor, amikor életműve nagyobb részével már megjelent a szak- és a közvélemény előtt. Versei közlésével sem jobb a helyzet. Az 1931—32-es mélyponthoz képest ugyan mutatkozik csekélyke emelkedés (33-ban tizenhárom versből nyolc, 34-ben tízből hat, 35-ben tizenkettőből nyolc jelenik meg, főleg a Korunk, a Népszava, a Toll és 3 év alatt 3 ízben a Nyugat hátsábjain), de ez sem változtat tarthatatlan helyzetén.

Világnézete, magatartása azonban alapjaiban hajlíthatatlan még a magány árán is, holott életrajzírói, barátai, a ráemlékezők feljegyzései egyöntetűen azt állapítják meg, hogy József Attila irtózott a magánytól. Ismert tény, hogy 1934-ben visszautasítja a Válasz Illyés Gyula által hozzá közvetített felszólítását a folyóiratban való közreműködésre, és a következő évben éles, erőteljes támadást intéz kétszer is az Új Szellemi Front, egy haladónak tartott írótabor és a Gömbös-féle fasiszta rezsim között meginduló együttműködés ellen. 1935-ben az Esti Kurírban *Reform-toborzó* címen ír cikket²⁰, ebben az Új Szellemi Frontot szervező Zilahy Lajos-féle akció romantikus, retrográd és demagóg voltát leplezi le. Még részletesebben, elemzőbben és élesebben fejt ki nézetét erről a kísérletről az *Új Szellemi Front* című, a Szocializmusban írt cikkében²¹. Révai József²² összegezése szerint: „... a párttal való kapcsolatának megszakadása után a népiesekkel kiéleződött harcát is már mint a fasiszmus elleni fellépés kiélezését kell értékelnünk...”, mint „a fasiszmus elleni harc egyik legfontosabb részét”.

1935-ben, a *Medvetánc*cal a háta mögött, József Attila tehát egzisztencia, tér, visszhang nélkül, magányosan áll. Elvi okokból becsapta maga mögött a Nyugatnak, az irodalmi boldogulás és elismertetés e legfontosabb fellegvárának kapuját. A népies körök egyre erősödő befolyását, egyre kiterjedtebb hálózatát nemhogy nem vette igénybe, hanem, megint csak elvi okokból, szembeszállt velük. És az egyetlen erő, amely — ha legális lehetőségeket nem

²⁰ Reform-toborzó, Esti Kurir, 1935. máj. 5.

²¹ „Új Szellemi Front” Szocializmus, 1935. május.

²² RÉVAI JÓZSEF: József Attila-problémák.

is igen biztosíthatott volna neki —, de páratlan lírai zsenijének, gigászi alkotó munkájának közvetlen értelmét állandóan tükrözhetette, sugározhatta volna, őt hagyta el. József Attilának azonban tér kellett. Nemcsak egzisztenciális indítékokból, nemcsak önrzeti okokból, nemcsak az alkotói természet szerves velejárójaként, amelynek a közlés és a visszhang éltető eleme, nélküle sorvadásra, pusztulásra van ítélve. Hanem elsősorban azért, mert József Attila költészetével egész osztálya diadalát akarta a maga lehetőségein belül, a maga területén, az adott körülmények között kivívni. Mikor rá kellett ébrednie, hogy történelmileg még nem érkezett el az ideje annak, hogy „letegye a ceruzát és köszörülje a kasza élit”, egyre átfogóbb koncepcióval és felelősséggel látott hozzá, hogy a saját fegyverével bizonyítsa a proletáriátus történelmi hivatását és jogosultságát az emberibb jövő, a szabadság rendje megteremtésére.

Kortársai is felfigyeltek erre a törekvésére. Fejtő Ferenc²³ írja: „Nemcsak magát és eszményét, hanem egész osztályát, annak erényeit reprezentálta tudatosan”. Fűsi József²⁴ így fogalmazza meg ezt: „Mesterségét nagyrabecsülte, külön gondja volt annak minden aprólékos műhelykérdése, de csak azért, hogy a gyötrő örültségig fokozódó eszmei öntudatát a formaival egyesítse, igazolja, s a magyar irodalom folytonosságába emelje.” Németh Andor²⁵ is foglalkozik József Attilának ezzel a törekvésével: „A proletárosztály történelemformálásra hivatottsága bizonyítékául akar nagy költő lenni”. Révai József²⁶, aki látja József Attilának ezt a teljességre törő és teljességet teremtő koncepcióját, úgy is ítéli meg az illegális KMP-vel való összeütközését, hogy „... József Attila... azokkal ütközött össze, akik a munkásosztály költészetét, a szocialista lírát pusztán, mint a politikai agitáció egyik válfaját és eszközt akarták felfogni...”

Valóban, József Attila nemcsak politikai agitációt és propagandát akart kifejteni költészetével. A munkásosztály egész életérzését ki akarta fejezni. Sándor Pál²⁷ veszi ezt észre. Szerinte József Attila azt a sajátos életérzést tükrözi, amely a munkásosztályt megkülönbözteti a többi osztálytól. „Hogy hogyan reagál a legkisebb mozzanatokban is a külső valóságra, milyen képzetek ülik meg az agyát, milyen asszociációk röppennek fel a valóság egy-egy szárnycsapására — mindez tárgya ennek a költészetnek és tartalma ennek a jelennek minden valósága, amely magában foglalja nemcsak a jövőt, hanem a múltat is. De úgy felfogni a valóságot, hogy az ne izolált, önmagában való singularitás legyen, hanem konkrét általánosság, komplexum, amelyben »minden benne van«, az egész úgy, ahogy ez az egy osztály az egész emberiség nevében lép a porondra — ez már a dialektikus materialista költészetnek a formai követelménye...”

József Attila tehát tudatosan törekedett arra, hogy általa „a valóság gondolatra törjön” (Marx), mert azt vallotta, „hogya egy osztály a maga sajátos életérzését nem képes társadalmilag, azaz művészileg kifejezni, akkor erőtlenné ahhoz, hogy az egész emberiség nevében lépjen fel a történelem dobogójára”.²⁸ Önmaga példájával, alkotásával, életművével akarta bizonyítani, hogy osztálya a soron következő történelemformáló erő, a törvények hű meghallója, az emberi mű értelmének értője, az ember öntött csillagának öntője, a művelhető csillagokba vezető út előkészítője. Ő tudta, értette és sajnos csak ő értette (és ellenfelei, a másik oldal), hogy mi az értelme, a jelentősége ennek a vállalkozásnak, ennek a demonstrációnak. Hallatlan ráérzéssel Móricz Zsigmond²⁹ fejezte ki ennek a törekvésnek

²³ FEJTŐ FERENC: József Attila, „a felnőtt” Népszava, 1938. febr. 27.

²⁴ FÜSI JÓZSEF: József Attila összes versei, Toll, 1938. július.

²⁵ NÉMETH ANDOR: József Attila és kora.

²⁶ RÉVAI JÓZSEF: József Attiláról. (Válogatott irodalmi tanulmányok, Kossuth Kiadó, 1960.)

²⁷ SÁNDOR PÁL: Az igazi József Attila, Hajnal Kiadás, 1940

²⁸ JÓZSEF ATILÁ: Esztétikai töredékek, 1935.

²⁹ MÓRICZ ZSIGMOND: Várostrom. A nép kultúráját akar, Pesti Napló, 1938. febr. 24.

és teljesítménynek egész történelmi-társadalmi súlyát, amikor József Attilára emlékezve azt írta: „A városi proletár azt hiszem József Attilával küldte be az első költőt az irodalomtörténetbe. Ez a tény tektonikus rázkódást jelez a magyar glóbuszon.”

*

Németh Andor többször említi József Attilának azt az idők folyamán komplexummá növekedő problémáját és sérelmét, hogy őt senki sem veszi komolyan, hogy ő mindenkinek csak Attila vagy Attila úr maradt, mert nincs komoly, „felnőtt” hivatala. Minél szilárdabban és teljesebben kialakul világnézete, minél inkább eltávolodik bűbajos-fintorú attitűdjétől, a „vagányok félig lúdtalpú Attilája” anarchista tartásától, és minél inkább tisztába jön költői képességeivel, annál erősebb benne a társadalmi felelősségtudat, amelybe éppúgy beletartozik az, hogy önállóan meg tudjon élni, mint az, hogy képességeit végre érvényesíthesse, harcba vethesse meggyőződéséért. „A költő alkot és ez nem jelent kevesebbet, mint hogy alakítja a világot... azoknak a segítségével, akik a társadalmi munkamegosztás révén mással lévén elfoglalva, úgy osztoznak a költő tevékenységében, hogy művét szeretettel veszik magukhoz. Mert a mű nem annyira a művész, mint azok által él, akik szeretik a művészetet s azért szeretik, mert keresik az emberséget.”³⁰ — fogalmazza meg az alkotásnak értelmezése szerinti funkcióját és a nyilvánossággal való szoros, szerves kapcsolatának elengedhetetlen szükségességét egy nyilatkozatában.

A harmincas évek — Gáspár Zoltán kifejezésével — „folyóiratcentrikus” szemléletének uralkodása idején természetes, hogy e célok elérésének érdekében József Attila lapalapításra gondol. (Számos megemlékezés említi egyébként, hogy élete folyamán többször tett erre kísérletet.)

A lapalapításhoz azonban társak kellene. Olyan társak, akik a lehető legnagyobb szabadságot, a viszonylag legtágabb lehetőséget biztosítják neki a „világalkító” költői tevékenység elvégzésére, és akikkel közös platform kialakítása elvi megalkuvás nélkül létrehozható. A szövetséges viszony természetesen nem jelenti okvetlenül azonos felfogású emberek szövetségét. Csak annyit jelent, és a legelvíbb szövetségben is csak az a fontos, hogy a közvetlenül kitűzendő célokban és elvégzendő feladatokban, vagy azok lényeges részében a szövetkező felek legalább átmenetileg, a feladat, az elérendő cél tartamára egymással megegyezzenek. Kik lehettek József Attilának ilyen szövetségesei? Olyan emberek, akik költészetének tartalmát és minőségét nagyra becsülik, és valamilyen okból hozzá hasonlóan látják a költészet aktuális teendőit. Olyan emberek továbbá, akik a József Attila-i megítélésnek megfelelően — amely ekkor már teljesen egybeesett a Komintern és a KMP határozatával —, a történelmileg legveszélyesebb ellenséget a faszimbusban s annak valamennyi válfajában látják, éppen ezért legalább az egyre fenyegetettebb maradék demokratikus szabadságjogok, a végveszélybe sodródó humánus értékek és érdekek védelmére hajlandók tömörülni. Ezeket a lehető szövetségeseket József Attila, a magyar fejlődés ismert sajátosságai következtében, abban a történelmi helyzet nyomása alatt radikalizálódó, liberális polgári övezetben találhatta meg, amelyik ebben az időszakban ugyancsak szívesen hallatná a hangját, ha nem is a József Attilaéval azonos, de az övével pillanatnyilag egyeztethető célkitűzések alapján. Ignóus Pál, az Esti Kurirnak és a Magyar Hírlapnak a közéletben is tevékenyen résztvevő publicistája ekkortájt éles sajtó-párbajokat vív a fasiszta ideológiának a szellemi élet berkeiben is fokozódó térnyerése ellen. Szeretne egy értelmiségi antifasiszta népfrontot létrehozni, amely a szellem fegyvereivel harcolna a szellemi szabadságért, és kedve lenne hadat üzeni a Nyugatnak is, amely apját, az öreg Ignóust s a régi radikális, harcos Nyugat-szellemet megtagadta.

³⁰ JÓZSEF ATTILA: A mai költő feladatai, Uj Szellem, 1937. okt. 15.

Ignotus Pált és József Attilát régi ismeretség szálai fűzték össze. A húszas évek végéig ez a kapcsolat találkozások, közös baráti kör kialakítása formájában nyilatkozott meg. Az Előőrsnél szerepelgető, majd illegális kommunistává váló József Attila iránt azonban Ignotus Pál is, társasága, köre is elhidegült. A szálak mégsem szakadtak el teljesen. Többek között a Toll című lap is állandó közvetítő kapocs maradt.

Mikor József Attila 1935-ben elszakadt kommunista pártkötelékeitől, másrészt harcba szállt az Új Szellemi Fronttal, Ignotus Pál pedig polgári álláspontjáról balfelé toltódott és a népfront-politika nyugati változatával rokonszenvezni kezdett, lehetőségessé vált, hogy a régi, meglazult kapcsolat szorosabbá váljék, és a két lapalapító szándék egyesüljön.

A lapalapítás létrejöttének külső körülményeiről többször is megemlékezik Németh Andor.³¹ Úgy írja le a Szép Szó születését, mint ami József Attilától indult ki. Ő szólt Ignotus Pálnak, hogy indítsanak közösen folyóiratot. Németh Andor azt is hozzáteszi, hogy József Attila szívósságának köszönhető a megvalósulás is, ő harcolta ki Hatvany Bertalan anyagi támogatását, és beszélt rá Cserépfalvira, hogy vállalja a kiadást. Még a lap nevét is ő adta, és körömszakadtáig ragaszkodott címötletéhez (Fejtő Ferenc részletesebben ismerteti a címadás történetét³², az Ignotus Pálra jellemző Zord idő és az ugyancsak árulkodó Urbs és Európa címjavaslatokkal szemben). Mikor pedig 1936 őszén a lapengedélyt és komoly tőkét nélkülöző lapot a megszűnés veszélye fenyegette, József Attila hozta össze Hatvany Bertalant és Cserépfalvira, ellentétek elsimitására. (Ezt az esetet szóbeli visszaemlékezéseiben Cserépfalvi is megerősítette, továbbá Vágó Márta említi József Attila örömét, amikor a folyóirat hosszabb szünet után újra megjelent³³). Lényegében ugyanígy írja le az eseményeket Ignotus Pál is³⁴. Véletlenül tévedt be, valamikor 1935-ben a Japán kávéházba, ahol József Attila magához hívta. Ekkor beszélték meg a lapalapítási tervet és kezdték kidolgozni a lap programját. Cserépfalvi hasonlóképpen adja elő a Szép Szó szervezésének történetét. József Attila ment el hozzá 1935 végén, és beszélt őt rá, hogy vállalkozzon a kiadásra. Németh Andor³⁵ később levélben érdeklődött Ignotus Pálnál, hogy mi hozta össze őket közös lapalapításra? Ignotus Pál azt válaszolta: „mindketten úgy éreztük, hogy baloldali izoláltságunk tart össze minket...” Ignotus Pál³⁶ közelebről meghatározta feljegyzéseiben, hogy mit értett baloldali izoláltságon? Annak a meggyőződésnek elszigeteltségét — írja —, hogy „nem mindegy, honnan jön a reform, jobbról-e vagy balról”. Tehát „mindenkit össze akartak fogni tervezett lapjukban, akiktől remélhető, hogy nem alacsonyodnak a feudális kaszturalom vagy a völkisch-fasiszta világhódító kísérlet ügynökeivé”.³⁷ Igaz, hogy József Attila antifasiszta népfrontot képzelt, — ahogyan Fejtő is megjegyzi,³⁸ Ignotus Pál pedig a lelkekben akar népfrontot, mint ő maga írja,³⁹ ő és köre csak „a személyes szabadság biztosítását szerette volna kiharcolni”,⁴⁰ „az egyre bizonytalanabbá váló helyzetet meghosszabbítani, amit törvényeseknek neveztek akkoriban...”⁴¹ és ennek érdekében szeretett volna egy „szabadelvű, nyugatias lapot”,⁴² de az antifasizmus perdöntő jelentőségű közös platform-tényező volt még akkor

³¹ NÉMETH ANDOR: József Attila

³² FEJTŐ F.: József Attila, az útmutató.

³³ VÁGÓ MÁRTA: József Attila verset magyarul. (Kortársak nagy emberekről) Művelt Nép, 1956.

³⁴ IGNOTUS PÁL: Csipkerózsza, Haladás, 1947. 3. sz.—38. sz.-ig.

³⁵ NÉMETH ANDOR: József Attila és kora.

³⁶ IGNOTUS PÁL: Csipkerózsza.

³⁷ NÉMETH ANDOR: József Attila és kora.

³⁸ FEJTŐ F.: József Attila, az útmutató.

³⁹ IGNOTUS PÁL: Csipkerózsza.

⁴⁰ NÉMETH ANDOR: József Attila és kora.

⁴¹ Uo.

⁴² FEJTŐ F.: József Attila, az útmutató.

is, ha a két szövetkező különböző indítékokból, más kiterjedéssel és tartalommal, és különböző végcélal kívánta is szolgálni ezt az eszményt. Ignotus Pál állítása szerint két lényeges pontban fogalmazták meg közös programjukat: „1. Nincs ellentét elefantcsonttorony és kollektív művészet között. Ha egy író igényt tart arra, hogy a társadalom nevelőjének nézzék, akkor ne bújjon ki a felelősség alól. Nincs olyan párt- és napipolitikai kérdés, mellyel foglalkozni íróhoz, gondolkodóhoz méltatlan lenne. 2. Személyi szabadság és szociális reformok közt nincs ellentét. A magántulajdonon és a történelmi tekintélyek sérthetlenségén alapuló szabadság nem szabadság és a személyi szabadság árán ígért gömbösi reformok és hitleri »szocializmus«, nem reformok és nem szocializmus.”⁴³ Németh Andor is érinti mindkét József Attiláról szóló írásában a Szép Szó programját. 1944-ben így foglalja össze: „A szellem eszközeivel visszautasítani a szellemi szabadság ellen irányuló támadásokat, ellenállni ahogy s amíg lehet, az ár ellen úszni, a nép és a falu kultuszával szemben fenntartani a városi, az európai szellem szemléleti formáit és kifejezőmódorát, bevallatlanul pedig módot adni József Attilának arra, hogy fesztelenül fejezhesse ki magát olyan keretben, melynek ő a központja.”⁴⁴ Ez utóbbi célkitűzést minden tanúvallomás és visszaemlékezés megerősíti, erre vall József Attila költői helye és súlya is a Szép Szó számaiban. Mint a továbbiakban majd részletesebben rátérünk, a Szép Szó politikai, művelődéspolitikai célkitűzéseinek nem lehetett alkalmasabb vezérváltója a briliáns formaképzéssel teremtő, átfogó társadalmi mondanivalót hordozó, következetesen antifasiszta, internacionalista József Attilánál. A folyóirat vezetőiben okvetlenül élt az a meggyőződés is, hogy az Ignotus Pál — Hatvany Bertalan — József Attila-hármas a Szép Szót mintegy folytatójává, örökösévé teszi az Ignotus, Hatvany Lajos, Ady Endre fémjelzte „nagy” Nyugatnak. Ez azonban csak illúzió volt és lehetett, de mivel nem József Attilán múlt, még pontosabban csak József Attilán nem múlt, hogy a Szép Szó nem jelentette — mutatis mutandis — ugyanazt, mint annak idején a Nyugat, ezért ennek a kérdésnek vizsgálata más fejezetekbe tartozik.

József Attila vezérváltóvá avatásán túl a Szép Szó programja pontos képe Ignotus Pál „megreformált liberalizmus” koncepciójának, annak a bizonyos fokú kényszerű radikalizálódásnak, amely József Attilának kedvezett, és elfogadhatóvá tette számára a részvételt ebben az orgánumban. Radikalizálódásuk egyik, irodalmi vetülete a költő, az író feladatáról vallott, a fent vázolt programban is említett és a Szép Szó számos elvi cikkében kifejezésre jutó, a régebbihez képest megváltozott felfogásuk. Ennek az álláspontnak lényege, hogy a művészhez nem méltatlan, sőt, inkább erkölcsi kötelessége a politikai természetű állásfoglalás. Ami a személyes szabadság fogalmának a programban megfogalmazott, társadalmi összefüggéseiből kiragadott, abszolutizált felfogását, középpontba helyezését illeti, ez liberalizmusukra vall ugyan, de az adott körülmények között ennek a gondolatnak is elsősorban antifasiszta éle van. Jellemző végül a programra a Németh Andor által hangsúlyozott urbanizmus. József Attila természetesen nem volt urbánus az Ignotus Pál-féle értelmezés szerint. Tehát sem a polgári életformának, életérzésnek, életstílusnak a kapitalista fejlődés igenlésén alapuló idealizálása, sem az európaiság elvont, kozmopolita felfogása, sem az esztétikai, izlésbeli arisztokratizmus értelmében. De voltak érintkezési pontjai ezzel az urbanizmussal is, amennyiben városi népiességében határozottan ellene volt a korban divatozó, fasisztanacionalista elemeket hordozó, proletár- és kultúraellenes, provinciális városellenességnek; alkotói vonatkozásban pedig átütő jelentőséget tulajdonított az értelem és a művészet, a tanultság szerepének. Meg kell említeni azt is, hogy voltak olyan érintkezési pontjai is ezzel a körrel — ha másodlagos érvennyel is —, amelyek saját téves vagy vitatható nézeteiből eredtek. Gondolok itt a részéről korszakos jelentőségűnek vélt freudizmusra, a marxizmust és a freudizmust egyeztető törekvéseire, és azokra a spekulációira, melyek a rációnak, a tudat-

⁴³ IGNOTUS PÁL: Néhány emlék József Attiláról.

⁴⁴ NÉMETH ANDOR: József Attila és kora.

nak a valóságosnál nagyobb és önállóbb szerepet tulajdonítanak. Sándor Pál megfogalmazásában: „Azt gondolja, hogy a tudat képes a lét közvetlen alakítására.”⁴⁵ Ezért is és pozitív értelemben is megegyeztek tehát nézeteik abban, hogy az eluralkodó bábeli zűrzavarban szükség van a közkeletű régi és új fogalmak előítéletmentes vizsgálatára, tisztázására, szabatos, világos megfogalmazására. Bálint György írja, hogy „József Attila utálta a fogalmak ünnepléses zűrzavarát. Az értelmet imádtá...”⁴⁶

Az írásos és szóbeli megemlékezések egyetértenek abban, hogy József Attilának a szerkesztői feladat átmenetileg, betegsége elhatalmasodása előtt, visszaadta önbizalmát; aktívan, lelkesen, bizakodva látott a munkához, a Szép Szónál betöltendő funkció ellátásához.

*

Társ szerkesztői minőségében József Attila a versrovatot vezette, és egy ideig technikai szerkesztője volt a lapnak. Mint fentebb már idéztem, Németh Andor⁴⁷ szerint a politikai, irodalompolitikai irányítást átengedte Ignótus Pálnak és Fejtőnek, mert tisztában volt vele, hogy az ő politikai célkitűzéseit a folyóirat nem képviselheti. Ebben a kérdésben azonban megoszlik a tanúk, kortársak, emlékezők véleménye.

Horváth Tibor, aki mintegy a lap segédszerkesztője volt, azt állítja, hogy József Attila egyenrangú tagja volt a szerkesztőbizottságnak, Ignótus Pállal és Fejtővel hármasban állandóan tanácskoztak, szüntelenül szerkesztettek és rengeteget vitatkoztak. Arról, hogy József Attila fáradhatatlan, makacs vitatkozó volt, egyébként mindenki megemlékezik. Cserépfalvi mondja, hogy Ignótus Pál és József Attila rendszeresen véget nem érő vitákba bonyolódtak egymással. Egyik szenvedélyesebb debattőr volt, mint a másik. Szerinte József Attila igenis beleszólt a lap egész munkájába, de véleményeivel gyakran magára maradt Fejtővel szemben, mert Ignótus Pál sokszor az utóbbit támogatta. Cserépfalvi szerint ez József Attilának igen rosszul esett. Fodor József és Fűsi József is hangsúlyozzák, hogy József Attila nem volt „mameluk”; ahogy Fűsi⁴⁸ kifejti: „legtöbbször keresztülvitte akarátát, mert makacs és következetes ember volt”. Tersánszky⁴⁹ József Attiláról szóló emlékeiben előadja, hogy József Attila az ő egy nyelvészeti cikkét, amit a Nyugat nem mert lehozni, közölte a Szép Szóban. Tarján Magda úgy emlékszik, hogy József Attila főleg a versekkel foglalkozott, de más természetű kéziratokat is megbeszél a szerkesztő-társaival. Örkény István⁵⁰ szerint József Attila novellákat is olvasott, rengeteget vitatkozott az írásokon, és például az ő egy Szép Szóban közölt novellájának eredeti címét — Forradalom — meg akarta változtatni, mert — mondta — csak egyfajta forradalom lehetséges: a szocialista. Vágó Márta meséli, hogy József Attilát olykor Zubolynak nevezték a többiek, mert ha jobb állapotban volt, a lap minden munkájában, egészen a hirdetésszerzésig, részt kívánt venni. Bóka László is azt mondja, hogy csak szépirodalommal és technikai dolgokkal foglalkozott, de ezen belül nagyon aktív volt, sokat kezdeményezett. Az ő ötlete volt a *Miért szép* című rovat bevezetése is és egyéb rovatokat is tervezett. Gyakran panaszkodott, hogy a szerkesztőségben nem becsülik a munkáját. Sándor Kálmán is emlékszik, hogy József Attila azt mondta, nem hagyják szerkeszteni, ami nyilván a versrovaton kívül érvényes, mert hogy a versek ügyébe nem tūrt semmi beleszólást, azt egybehangzóan minden, a lap belső életéről tájékozott tanú állítja. „Csak mint költő kellet” — mondogatta József Attila, Sándor Kálmán szerint. Horváth Tibor és Goda Gábor úgy tudják, hogy sok lényeges kérdésben nem értett egyet két szer-

⁴⁵ SÁNDOR PÁL: Az igazi József Attila.

⁴⁶ BÁLINT GYÖRGY: Az értelem vértanúja, Ujság, 1939. dec. 10.

⁴⁷ NÉMETH ANDOR: József Attila és kora.

⁴⁸ FÜSI JÓZSEF: József Attiláról, Ujvilág, 1955. ápr. 7.

⁴⁹ TERSÁNSZKY J. J.: József Attila, a szerkesztő, Kis Ujság, 1949. nov. 1.

⁵⁰ ÖRKÉNY ISTVÁN: Első estém a Rózsabokorban, Csillag, 1955. 5. sz.

kesztőtársával (1937-től Fejtő is szerkesztője lett a folyóiratnak), és gyakran összeütköztek. Bóka László is emlékszik rá, hogy József Attila, és különösen Fejtő között feszült volt a viszony. Cserépfalvi szerint József Attila azt sem akarta, hogy Fejtő neve a lapra kerüljön, de Horváth Tibor ezt nem hiszi, mondván, hogy ez ellentmond József Attila szelíd, tapintatos, páratlanul jóindulatú természetének.

Az eltérő emlékezetekből, összevetve azokat József Attilára vonatkozó egyéb ismereteinkkel, arra lehet következtetni, hogy József Attila, tudomásul véve ugyan, hogy nem az ő világfelfogásának lesz tükré a Szép Szó, eleinte aktív volt, el akarta érni, illetve meg akarta akadályozni bizonyos írások és szerzők közlését, ám időközben meggyőződött róla, hogy a gyakorlatban mélyebb ellentétek vannak nézeteik és elképzeléseik között, mint az az előzetes tárgyalások során kiderült. Betegsége is egyre jobban elhatalmasodott rajta (tudjuk, hogy már 1936 őszén ápolták a Siesta szanatóriumban, 1937 nyarán pedig bekövetkezett a végső összeomlás), ennek következtében kínlódva, nehezen írt, hosszabb időre el-eltűnt versei megszületése előtt, 37-ben már egyre ritkábban járt be a szerkesztőségbe. Alapjában véve — ahogy Németh Andor⁵¹ részletesen és meggyőzően leírja — nemigen tud már dolgozni. E kettős okból fokozatosan leszűkül tevékenységi köre.

Arról, hogy a technikai szerkesztést mennyire szerette, sokat beszélnek a József Attiláról szóló feljegyzések. Szépen írja le József Attilát a nyomdász szemével D. J. a Szép Szó József Attila emlékszámában⁵². Ez volt egyébként az egyetlen honorált tisztség a Szép Szónál, mert a szerkesztői munkát nem díjazták. Itt mindjárt szólni kell arról a vitás kérdésről, hogy kapott-e József Attila a folyóiratnál fizetést, vagy sem. Ebben is eltérőek ugyanis a vélemények, egymással és sokszor önmagukkal is ellentmondásba kerülnek. Sándor Pál⁵³ szerint havi ötven pengő volt a fizetése, Németh Andor szerint⁵⁴ hatvan pengő akkor, amikor már nem volt technikai szerkesztő. József Jolán⁵⁵ azt írja, hogy egyáltalán nem kapott fizetést, de ő kétszeres ellentmondásba is kerül önmagával. Először, mikor arról beszél, hogy Fejtőnek adták át a tördelést, s így ő kapott százhusz pengőt, másodszor, mikor azon csodálkozik, hogy miből fizetett József Attila az első Siesta-kura után lakbért, és miből vett néhány butordarabot új garszonlakásába. Holott egyéb jövedelmi forrása, mint a Szép Szó nem volt, hiszen 1936—37-ben mindössze két verse és egy cikke jelent meg más lapokban. Jövedelem szempontjából ezenkívül csak arról tudunk, hogy a csehszlovák kultúrattasé megbízta versfordításokkal, gavalléros honorárium ellenében, egyszer kért és kapott valami kis segílyt az IGE-től, és hatszáz pengő előleget Cserépfalvitól, de ez utóbbitól egy fillért sem kőltött el. Fodor József száz pengő havi fizetéséről beszél,⁵⁶ de szóbeli emlékezésében hozzáteszi, mint József Attilát idegesítő momentumot, hogy apró részletekben kapta csak kézhez ezt az összeget. Bóka László is azt mondja, kapott fizetést, de nem minden elvégzett munkáért külön, valószínűleg erre értette, hogy nem honorálják. Cserépfalvi egyenesen azt állítja, hogy Hatvany Bertalan azért finanszírozta a lapot, hogy József Attila ne segíly formájában kapjon támogatást. Ezt a véleményt többek között Hatvany Lajos⁵⁷ is megerősíteni látszik, mikor más szempontból, Németh Andorral vitatkozva, arról ír, hogy csupán Hatvany Bertalannak volt a Szép Szóval kizárólagos szándéka József Attila megfelelő formában történő támogatása. Az ellentmondó véleményekből a tények úgy rekonstruálhatók, hogy József Attila mint technikai szerkesztő fizetést kapott, valószínűleg százhusz pengőt, mert ennyit kapott később Fejtő is, és ennyit ajánlott fel

⁵¹ NÉMETH ANDOR: József Attila és kora.

⁵² D. J.: József Attila a nyomdász szemével, Szép Szó 1938. 21. sz. 2

⁵³ SÁNDOR PÁL: Emlékeim József Attiláról. (Kézirat.)

⁵⁴ NÉMETH ANDOR: József Attila és kora.

⁵⁵ JÓZSEF JOLÁN: József Attila élete.

⁵⁶ FODOR JÓZSEF: A költő és kora. *Ujmag.* 1941.

⁵⁷ HATVANY LAJOS: József Attila körül.

Ignotus Pál Hatvany Bertalan nevében József Jolánnak, mikor József Attilát Balatonszárszóra szállították. 1936 őszétől, a technikai szerkesztés abbahagyása után kaphatott hatvan pengőt, egészen a második Siesta szanatóriumi kezelésig.

József Attilát, a versrovat-vezetőt az emlékező költők (Nádass József, Mátyás Ferenc, Devecseri Gábor, Somlyó György stb.) lelkiismeretes, szigorú, a kéziratokkal behatóan foglalkozó, nagy formai felkészültséget követelő tanító-szerkesztőnek írják le. Mátyás Ferenc említi, hogy József Attilától hallott először a tükröződés-elméletéről. Magának az általa szerkesztett versrovatnak nincs különösebb, a többi korabeli szépirodalmi folyóirattól eltérő jellegzetessége, attól az egy, nem jelentéktelen tényezőtől eltekintve, hogy az ő versei szerepelnek benne nagy számban. Az idősebb költőgeneráció többségén, és a népies költőkön kívül nagyjából ugyanazokból tevődik össze a Szép Szó költői névsora, mint a Nyugaté és a Válaszé. A versek túlnyomó része azt a finom, kulturált, Árkádiába visszavonuló belterjes irányt képviseli, amelyről Németh Andor szellemesen írja, hogy „hazának kicsi, eszménynek híg.”⁵⁸ Egyedül Horváth Béla sajátos, lázító versei jelentenek állandó kivételt, természetesen a József Attila verseken kívül. Fontos kezdeménye viszont a rovatnak a közölt fordításanyag. József Attila és mások fordításában mai cseh és román, Radnóti fordításában mai szász költőket hoznak, nyilvánvaló politikai éllel. Ugyancsak e politikai megfontolás eredményének tekinthető egy Heine-versnek, T. S. Eliot egyházellenes versének és Petrarca: Itáliához és Itália uraihoz című költeményének közzététele, József Attila versrovat-vezetői működése idején.

József Attila Szép Szó-beli közreműködésének jelentőségét azonban nem a szerkesztői munkájában kell keresni, hanem a legfontosabb költői szereplésen kívül, sokkal inkább cikkírói minőségében.

József Attila nem sok prózai írást publikált a Szép Szóban, de ezek legtöbbje egész életművében számottevő.

1936-ban összesen egy kritikával és egy cikkel szerepel. Ezenkívül egy prózafordítással. K. Čapeknek a Szellemi Együttműködés Nemzetközi Bizottsága budapesti összejövetelén Humanizmus címen elhangzott hozzászólását tette át magyarra.⁵⁹ A kritika, amit a Szép Szó első számában jelentet meg, Hatvany Bertalan könyvével foglalkozik.⁶⁰ Mielőtt néhány mondatban jellemezni próbálnám a bíráló figyelemreméltó mondanivalóját, szükségesnek tartom felhívni a figyelmet arra a szigorú, tárgyilagos, őszinte hangra, amelyet József Attila lényegében egyetlen egzisztenciális támaszával szemben megüt. Ugyanezt érdemes megfigyelni az Ignotus Pál Kosztolányi Dezső című könyvéről írt kritikájában.⁶¹ Erről a tekintet nélküli erkölcsi bátorságról győzi meg az olvasót egy még 1935-ben megjelent kis tanulmánya⁶² arról a Kosztolányi Dezsőről, aki a tekintélyes, elismert költők közül egyedüli híve József Attilának és éppen ebben az időben valósággal verekszik Baumgarten-díjért József Attila számára. Bizonyító erejű tények ezek amellet, hogy József Attilát semmiesetre sem lehet mint megalkuvó, befolyásolható embert „mentegetni” a folyamatban levő Szép Szó-perben.

A Hatvany Bertalan könyvéről írt bírálóiban — melyet József Attila végülis azzal intéz el, hogy „Hatvany Bertalan Ázsia lelkéről kíván szólni, és sikerül önnön lelkét kibontania” — teljes joggal azt szokták elsősorban méltányolni, hogy József Attila egyértelműen állást foglal itt a történelmi materializmus, illetve a tudományos szocializmus mellett. „A történelmi materializmuson alapuló tudományos szocializmus oly szabadabb világot ígér, melyben hinni érdemes.” Az ehhez a kritikához mellékelte lábjegyzet, amelyben József Attila meg-

⁵⁸ NÉMETH ANDOR: Versekről, Szép Szó, 1936. 2. sz.

⁵⁹ ČAPEK: Humanizmus, Szép Szó, 1936. 5–6. sz.

⁶⁰ Ázsia lelke (Hatvany Bertalan könyve, Szép Szó, 1936. 1. sz.)

⁶¹ IGNOTUS PÁL: Kosztolányi Dezső, Szép Szó, 1937. 11. sz.

⁶² Kosztolányi Dezső, Toll, 1935. június 15.

említi, hogy egy új kelet-szovjet monda Lenint Allah küldöttének mondja, még többet árul el József Attila meggyőződéséről. De vannak ebben az írásban egyéb fontos momentumok is. Beszél József Attila a faji ideológiáról, és annak legagresszívabb virágzása idején, Hatvany Bertalan tételeivel szemben bizonyítja, hogy az csupán az osztályuralom lepleül szolgál. Jellemzőnek tartja, hogy a kasztrendszerben, mint Hatvany könyvéből kitűnik, a negyedik kaszt már erősen kevert, „mert — tesszük hozzá mi — itt alul már nem sok értelme volna a faji ideológia követésének”. Kifejti, hogy „a történelmi cselekedet . . . belső logikájából kell megértenünk és nem abból, amivel a cselekvő tettét indokolja”. Marxra hivatkozva mutat rá a lélek-vándorlás tanának társadalmi okaira. Megvédi Hatvany elfogultságával szemben „az alkotó németeket”, és szemére hányja, hogy ebben a kérdésben tanúsított magatartása „nagyon emlékeztet a történelmi materializmussal szemben felvett magatartására”. E marxista fejtegetések közben azonban állandóan belesúszik régebbi cikkeiben is tapasztalt freudista koncepcióiba, és keveri a kettőt. Ez az ideológiai bizonytalanság mégsem változtat a cikk marxista mondanivalóján és végkicsengésén. A másik, ebben az évben megjelent és a Szép Szó egyik programadó cikkének szánt írása a Szerkesztői üzenet.⁶³ A József Attila prózai műveihez mellékelt jegyzet⁶⁴ József Attila akkori politikai, világnézeti állásfoglalása legvilágosabb összegezésének értékeli ezt a cikket. Itt is mindenekelőtt azt szögezi le József Attila, hogy a tudományos szocializmus híve. És — mivel egy vallásos olvasó hozzá intézett levelére válaszol — bűnökről szólván, kétféle bűnről beszél. Az egyik bűn ellen — mondja — például a földtelen parasztság, a munkanélküliek millióinak szervezkedése ellen, az intézményes szabadsággal kell küzdeni. A másik, a tulajdonképpeni eredendő bűn azonban a szeretet ellen elkövetett, a meg nem bocsátás bűne, amelynek tudata pedig az osztálytársadalomban elhomályosul. Ez ellen nem lehet másként cselekedni, mint harcolni „egy olyan társadalmi rendért, termelési módért és elosztási szervezetért, melyben az emberek könnyebben megbocsátanak egymásnak”. A továbbiakban ismét Marxra hivatkozva — aki szerint a vallás az emberi lényeg megvalósítása képzeletben — vallja, hogy ő, a hitetlen materialista, ennek a lényegnek a mindennapi életben való megvalósítására iparkodik, hogy az „a közigazgatás és a termelési mód irányító elvévé legyen”. A történelemről, mint a magántulajdon megszüntetésének folyamatáról beszél, és megállapítja, hogy a levélíró részéről számonkért rend „csupán a szabadságból és a szabadságban fejtheti ki magát”. Végül a sokat idézett 4. ponttal zárja a cikket, megmagyarázva a Szép Szó cím jelentését. A címet játékosnak mondja a vitapartner. József Attila azt válaszolja, nem tudja, „miért lenne alacsonyrendű a játék, a gyermekek öröme? . . . Mindig azon leszek, . . . hogy azok a szűkösséget feltételek, melyek a játék kedvét és lehetőségét szegik, megszűnjenek” — írja. „Szép szó magyarul nem fölcicomázott kifejezést, hanem testet öltött érvet jelent. A szép szó nemcsak eszközünk, hanem célunk is. Célunk az a társadalmi és állami életforma, melyben a szép szó, a meggyőzés, az emberi érdekek kölcsönös elismerése, megvitatása, az egymásra utaltság eszmélete érvényesül . . .” A Szerkesztői üzenet szándékában és sok jelentékeny részletében marxista írás. Kétségtelen azonban, hogy egyes kitételeiben idealisztikus elképzelések, szociáldemokrata hatások, ideológiai eklekticizmus jegyei ismerhetők fel. Nehéz persze megállapítani, hogy mennyi ebben a megjelentetéshez szükséges diplomácia, a vitapartner szempontjaihoz látszólag alkalmazkodó, ironikus megoldás, és mi József Attila tényleges meggyőződése. Mindenesetre tény, hogy a cikk sok motívuma szerepel a párhuzamosan keletkezett *Levegőt* című versben, amely éppen ezért József Attila műveinek elemzésénél fontos támpontokat nyújthat e cikk értelmezéséhez.

1937-ben öt prózai munkával szerepel József Attila a Szép Szóban. Két kritikával: a már említett Ignó Pál Kosztolányi-tanulmányáról, és Horváth János: Magyar versek

⁶³ Szerkesztői üzenet, Szép Szó, 1936. 2. sz.

⁶⁴ József Attila Összes Művei III. 418.

könyve című összeállításáról.⁶⁵ Ez utóbbiban bizonyos szellemtörténeti szempontokat kifogásol, és a népdalok kihagyását helyteleníti. A Miért szép című rovatban egy kis töredéke jelenik meg Űtem és fogalom címen.⁶⁶ Ideológiai-politikai jelentősége azonban annak a két írásának van, amelyben újra csak a népiesekkel és a „Márciusi Front”-tal foglalkozik. A Márciusi Frontról, bár névalírás nélküli és igen rövid cikkben emlékezik meg,⁶⁷ de erősen hangsúlyozza, hogy az Egyetemi Kör 12 pontja alkalmas a magyar ifjúságot a haladás szolgálatába állítani. A mozgalom résztvevőit rokonszenvet és támogatást érdemlő fiatalembereknek nevezi. Ez a kis cikk egyértelműen bizonyítja, hogy József Attila nem ismert személyi elfogultságokat, a műveket, tetteket, személyeket elvei alapján értékeli. Nagyobb lélegzetű és elvibb jelentőségű az eredetileg a Magyar Nap című csehszlovákiai kommunista lap számára adott nyilatkozata: Van-e szociológiai indoklottsága az új népies iránynak?, amely utóbb a Szép Szóban is megjelenik.⁶⁸ Révai József nagy fontosságot tulajdonít ennek a nyilatkozatnak, két okból is.⁶⁹ Részben, mert példája József Attila tudományos világnézetének, amely fölismeri a népiesek Petőfi-féle népiesség-értelmezésének elévültségét, múltba menekülő regényességét; részben, mert ugyanakkor kiáll a néparcvonalak politikája mellett, „mely a népi érzés hagyományait a mai tudományos észleletek alapján gyakorlati (szabadságvédelmi és gazdasági-szociális) tartalommal telíti”. Meg kell még említeni József Attilának azt a gesztusát is, hogy ebben a cikkben a maga és a Szép Szó nevében fegyverbarátságot ajánl a Márciusi Frontnak „sok gyakorlati pontban megegyező közös követelésekhez”, és azt mondja: „nagyon sajnálnám . . . ha az új népiesek vonakodása miatt nem léphetnénk fel a jövőben együttesen a francia népfront mintájára, ahogy azt a Szép Szóval szeretnők”.

Utaltam már rá, hogy József Attila panaszkodott ismerőseinek: csak mint költő kell a Szép Szónak. Vitathatatlan, hogy költői működésének összehasonlíthatatlanul nagyobb teret biztosított a folyóirat szerkesztősége, mint összes többi ténykedésének együttvéve.

1936-ban 28, 1937-ben 21 verse jelenik meg a Szép Szóban, nem beszélve a versfordításokról. Ezek a számok már önmagukban is beszédesek. Arról vallanak, hogy József Attila verstermése szerkesztői funkciója időszakában legalábbis megkétszereződött. 1936 előtt a legtermékenyebb éve az 1932-es volt, mikor 17 verse született az év folyamán. 1936-ban viszont 37, 1937-ben 39 verset írt, amiből nem túlzás arra következtetni, hogy óriási jelentősége volt számára a közlési lehetőségnek, vagyis annak — Vágó Márta idézetével élve⁷⁰ — hogy „van hova írni . . .”. És ezek között a versek között olyanok vannak, mint a megrendelésre készült *A Dunánál*, mint a Szép Szó Mi a magyar most? című könyvnapis számához íródott *Hazám*, mint a Thomas Mann-nak a Szép Szó rendezésében tartott budapesti előadására köszöntésül szánt *Thomas Mann üdvözlése*, mint a Németh Andorral folytatott költői-kritikusi vita nagyszerű szülötte: az *Ars poetica* stb. Ha a Szép Szó számait forgatjuk, meggyőződünk róla, hogy hamis, leegyszerűsített kép az, amely az utolsó periódus, a *Nagyon fáj* időszak József Attiláját egyértelműen a befelé forduló, az elboruló, a pszichoanalitikus hatások és az előretörő betegség nyomása alatt vergődő költőnek ábrázolja. A felsoroltakon kívül egymásután következnek az *Egy spanyol földműves sírverse*, a *Világosítsd föl*, a *Kész a lettár*, a *Flóra*, a *Március*, a *Születésnapomra*, a *Gyönyörűt láttam*, hogy csak a Szép Szóban közöltekből említsem a legfontosabbakat. A Szép Szóban az utolsó napokban írt verseken kívül József Attila életében a jelentős közéleti mondanivalójú költemények közül csak a *Levegőt!*, a *Kirakják a fát* és az *Őspatkány terjeszt kört miköztlünk* nem jelent meg. Semmilyen emlékezés nem tesz említést ennek okáról. Politikai megfontolásokat azért nehéz feltételezni, mert a megjelentek között számos

⁶⁵ HORVÁTH JÁNOS: Magyar versek könyve, Szép Szó, 1937. júl.—augusztus.

⁶⁶ Űtem és fogalom, Szép Szó, 1937. júl.—augusztus.

⁶⁷ „Márciusi Front”, Szép Szó, 1937. 16. sz.

⁶⁸ Van-e szociológiai indoklottsága az új-népies iránynak? Szép Szó, 1937. 17. sz.

⁶⁹ RÉVAI JÓZSEF: József Attila-problémák.

⁷⁰ VÁGÓ MÁRTA: József Attila verset magyaráz.

olyan vers van, amely tartalmában nem kevésbé harcos, antifasiszta és szocialista-humanista, mint ezek. Nem beszélve arról, hogy a Szép Szó szerkesztői több József Attiláról szóló kritikái írásukban méltatják a *Levegőt!* és főleg a *Kirakják a fát*.

Révai József⁷¹ úgy jellemzi József Attilának ezt az utolsó korszakát, „mint a fasiszta-ellenes humanista költészet csúcspontját” a költő életművében. Ebben a harmadik, haláláig tartó korszakában írta meg, Révai szerint⁷² „a haladó nemzeti költészet kőtábláinak örökkévalóságába vésett forradalmi verseit”. Vajon a Szép Szó köre ellenére írta meg ezeket a verseket? Azért vetődik fel így is a kérdés, mert kialakult egy olyan felfogás, hogy a Szép Szónál József Attilát az öncél, esztétizálás területére akarták csalni, és legtöbbször a pszichoanalitikus verseit értékelték. Leghelyesebb, ha röviden áttekintjük a *Nagyon fáj* kötetéről megjelent bírálatokat. Ezekből a kritikákból több dologra derül fény egyszerre; arra, hogy mi volt a Szép Szó hangadóinak véleménye József Attilának ezekről a verseiről; arra, hogy miképpen és milyen érvekkel igyekeztek őt — ahogyan Németh Andor kifejezi⁷³ — „kiugratni”; és végül arra, hogyan fogadta általában a kritika József Attila utolsó, életében megjelent kötetét.

A Szép Szóban az öreg Ignotus és Németh Andor írt a *Nagyon fáj*-ról. Ignotus nagyon röviden csak afölötti büszkeségének ad kifejezést, hogy ő már régen fölfedezte József Attilát.⁷⁴ Németh Andor⁷⁵ tanulmányszerű kritikában fejtegeti, hogy József Attila verseit „világviszonylatban is az új lélek legplasztikusabb megnyilatkozásainak” tartja. „A Medvetáncban versről versre követhető, hogy alakult át a Nincsen apám . . . költőjének kamaszos nihilizmusa azzá a férfiasan felelős társadalomszemléletté, melynek a Nagyon fáj kötetbe iktatott A város peremén a legvéglegesebben hangzó, szinte tankölteményszerű dokumentuma. Ez a vers, körülötte elhelyezkedő társaival (A Dunánál, Levegőt!, Kirakják a fát) a költőnek abból . . . az életrészekéből való, mikor megtalálta — meg vélte találni — emberi-erkölcsi törekvéseinek önmagát elkötelező, ne varietur értelmét”. A freudista versek miatt azonban aggódik. „A kritikus . . . zavarban van: nem tudja, engedélyezze-e a költőnek érzelmi felfedező útjait? A kifejezés tökélyének ily magas fokán már csak ki kellene fejezni, amit a szem felmért, és a szív megtanult . . .” Fejtő *A háború utáni magyar irodalomról* Csehszlovákiában tartott és a Szép Szóban is megjelent előadásában⁷⁶ József Attilát a háború utáni nemzedék kétségtelenül legkiválóbb költőjének mondja, aki „megtanulta osztályának szocialista ideológiáját . . . filozófiakussá emelte politikai költészetünket, elégtelenségünk és elmélyedővé, férfiasá. Legújabb szakaszában . . . alvilági útjairól mindig erős logikai szerkezetű, hibátlan zengésű, salakaltalan versekkel tér vissza.”

A *Nagyon fáj*ról tíz kritika jelenik meg egyéb lapokban. Ebből ötöt a Szép Szó munkatársai írnak. Az Esti Kurirban Ignotus Pál⁷⁷ lelkesedik József Attiláért. Megállapítja, hogy ha van szocialista költészet, ez az. Méltatja *A város peremén*t, az *Irgalom*, a *Világosítsd föl*, a *Nagyon fáj*, a *Kései sirató* című verseket. Németh Andor az Ujságban írt a kötetéről⁷⁸. Véleménye szerint József Attilának a lehetetlen sikerült: „érezése hasonította a tudományt”. *A város peremén*t, *A Dunánál*t, és a *Kirakják a fát* címűt elemzi és méltatja. Pszichológiai verseit, bár nagyon szépeknek tartja, szorongással olvassa. Félt, hogy József Attila összetörik végül, hiszen mindenét elvesztette, csak az esze és a tehetsége maradt meg. „De milyen ár ez egy verseskötetért!” A Népszavában Fejtő⁷⁹ elemzi József Attila verseit. Ezeket a verseket annak bizonyítékául fogja fel, hogyha baj van az irányköltészettel, mindig a költővel van

⁷¹ RÉVAI JÓZSEF: József Attiláról.

⁷² Uo.

⁷³ NÉMETH ANDOR: József Attila és kora.

⁷⁴ IGNOTUS: József Attila verseiről, Szép Szó, 1937. 11. sz.

⁷⁵ NÉMETH ANDOR: József Attila verseiről, Szép Szó, 1937. 11. sz.

⁷⁶ FEJTŐ F.: A háború utáni magyar irodalom, Szép Szó, 1937. 19. sz.

⁷⁷ IGNOTUS PÁL: Nagyon fáj, Esti Kurir, 1936. dec. 25.

⁷⁸ NÉMETH ANDOR: Nagyon fáj, Ujság, 1937. jan. 10.

⁷⁹ FEJTŐ F.: József Attila, Népszava, 1937. jan. 10.

baj. Lám József Attila tiszta költészetet tudott csinálni „a legelvontabb és a legnapibb tárgyból is”. Ady óta ő a legősibb, legeredetibb, legértelmibb költő. A Korunkban Remenyik Zsigmond⁸⁰ fejti ki, hogy József Attila nagy költő, aki jajongásában is az emberiség sorsát, kényszeredett állapotát és lassan növekvő hitét regisztrálja. Horváth Béla⁸¹ a Korunk szavában mondja el, hogy a magyar vers sose sejtett tökéletességgel jelentkezik e kötetben. József Attila Iszonyatot, Esméletet, Vigaszt mond — állapítja meg Horváth Béla. Nagyrabecseléssel ír József Attiláról a Magyar Hírlapban Sós Endre⁸² és a Tollban Komlós Aladár⁸³. A Válaszban viszont rövid, idegenkedő bírálóat jelenik meg Forgách Antal tollából.⁸⁴ A mégis megdicsért néhány vers közt egy politikai mondanivalójú vers sem akad. És valóban most látja először jelentős költőnek József Attilát a Nyugat kritikusa⁸⁵, aki azt írja, hogy „régiproletárverseinek szakszervezeti szólamokat szajkózó gyarló ürességét is sikerül most nemes élményanyaggal megtöltenie”. Példa rá: az Ó emberiség . . . ”Mintha csak most fedezte volna föl a lelket” (!). Nagyon szép, nagyon aggódo és nagyra értékelő kritikát ír a Gondolatban Bálint György⁸⁶. Szocialista elvű költő József Attila ma is, csak befelé fordult. Befelé, de nem jobboldalra — írja Bálint. Nem árulás, nem kisiklás ez a befeléfordulás, de mégis kéri a költőt forduljon újra a világ felé, mert harcostársainak szükségük van az ő segítségére.

A kritikák együttesen igazolják Komlós Aladár⁸⁷ megállapítását: „mikor . . . a haladó polgári ellenzék a Szép Szóban országos pódiumhoz jut, fellángol József Attila lefojtott népszerűsége.”

A Szép Szó köréhez tartozó kritikusok véleményéből az is kitűnik, hogy nem akarták József Attilát átcsalni az öncélú esztétizálás területére, és nem akarták bizonyítani, hogy pszichológiai versei a legértékesebbek. Nem akarhatták.

Mint már szó volt róla, a történelem alakulása bel- és külföldön, radikalizálta ezt a csoportot. Antifaszizmusra kényszerítette. De miben állt ez az antifaszizmus? Milyen érdekek védelmében lépett fel? Ne tartsuk a kérdést egyszerűen azzal megválaszolhatónak, hogy a Szép Szó körének több tagját hátrányosan érintette a náci- és a magyar fasizmus fajteóriája, mivel a fasizmus nem minden válfajának egyformán velejárója ez ilyen mértékben és konzekvenciákkal. Nem véletlen, hogy pl. Hatvany Bertalan rokonszenvezett az olasz fasizmussal. A Szép Szó többi vezetőembere ezzel szemben mindenféle fasizmust elvetett. Bár objektive polgári osztálybázisról kiindulva, és annak keretei közt maradvá antifasiszta ez a kör, tudatában a fasizmaellenesség szubjektive úgy tükröződött, mint az értelmiség, a szellemi elit, az intelligencia elemi létérdekeinek védelme. Ezt a réteget ők osztályokon kívüli és osztályok fölötti, független, kötetlen emberek komplexumának tartották, és e réteg emberi szabadságának, boldogulásának, lehetőségei kiteljesedésének és vezető szerepének biztosításában látták a jó, az emberiség boldogságát szolgáló, humánus társadalmi berendezkedés alapját. Éppen ezért mindig a személyes szabadság elvont és abszolutizált fogalma kapja a legnagyobb hangsúlyt érvelésükben, programnyilatkozataikban, és értelmiségi összefogást, szellemi népfrontot hirdetnek a fasizmussal szemben.

A fasizmusban ugyanis mindenekelőtt ennek az intellektuel rétegnek, ennek a szellemi arisztokráciának ellenfelét gyűlölték. Mondani se kell, hogy teljesen tévesen, egyoldalúan és merőben felületi jelenségekre figyelmezve. A fasizmust a „kérdő és bömbölő” félműveltség, a „kollektív középszerűség” rémuralmának, a nyárspolgári tömegek, „a bugrisok” lázadása

⁸⁰ REMENYIK ZSIGMOND: Nagyon fáj, Korunk, 1937. február.

⁸¹ HORVÁTH BÉLA: József Attila: Nagyon fáj, Korunk Szava, 1937. júl. 1.

⁸² SÓS ENDRE: József Attila új versei, Magyar Hírlap, 1937. márc. 21.

⁸³ KOMLÓS ALADÁR: Irodalmi Napló, Toll, 1937. febr. 20.

⁸⁴ FORGÁCH ANTAL: József Attila: Nagyon fáj, Válasz, 1937. febr.

⁸⁵ SZEGI PÁL: Nagyon fáj, Nyugat, 1937. 3. sz.

⁸⁶ BÁLINT GYÖRGY: József Attila: Nagyon fáj, Korunk, 1937. jan.—febr.

⁸⁷ KOMLÓS ALADÁR: József Attila és kritikussai, *gondolat*

gyümölcsének tartották, kultúra- és civilizációellenes terrornak, a szellem „gleichschaltolásának”, középkornak. Olyan rendszernek, amely „szellemi és gazdasági erőszakkal” és a „képeségektől független szelekcióval” kapcsolatos. Értelmiség-centrikus felfogásuk jegyében vetették el a „proletársocializmust” is, abban is fenyegetettnek tartván az értelmiség érdekeit. Fejtő fogalmazza ezt meg pontosan: „Az értelmiség nem tud berendezkedni az igazhitűség totális uralma alatt.”⁸⁸ Úgy látják viszont, hogy a „totális” uralmak azért jönnek létre, mert a polgári demokráciák nem eléggé szociálisak. Hatvány Bertalan szer'nt „a fasizmus... nagyobb hatalmat és biztonságot nyújt a dolgozó tömegeknek”⁸⁹. Össze kell tehát egyeztetni a liberalizmust, amelynek lényege „az ember minél nagyobb személyi önrendelkezése”⁹⁰, „minden felnőttesű ember minél nagyobb szabadságának biztosítása”⁹¹, olyan szociális reformokkal, amelyek a nem felnőttesű tömegeket is kielégítik, hogy megmaradjon... végeredményben mi is? Ahogy vélekedésükből rekonstruálni lehet: a polgári intellektuel háborítatlan életstílusának, életelemének, harmóniája sine qua non-jának: a korlátatlan individualizmusnak kell megmaradnia. Az összeegyeztetés módja: a *megreformált liberalizmus*. A liberalizmust eszerint demokratikussá, szociálissá, arisztokratikussá, erőssé és nemzetközivé kell tenni — ahogy Ignotus Pál összefoglalja⁹². Arisztokratikussá, mert „szellemi arisztokrácia, polgári demokrácia és liberalizmus egymásra vannak utalva”⁹³, és nemzetközivé, mert a világban a jobb- és baloldal ütközete folyik. Ám jobboldalon a „totalitárius” hatalmakat, baloldalon pedig a személyes szabadságon nyugvó, a szabad sajtót, a gyülekezési, a szervezkedési szabadságot, a népképviselői rendszert biztosító államokat kell érteni. Vagyis a formális demokráciát. Ennek a koncepciónak gyakorlati megvalósulása szerintük egy olyan — az intelligenciá, a haladó polgárság-vezette — szociális demokrácia, melynek derékhada a szociáldemokrata párt által szervezett munkásság.

Nos, ennek az itt csak futólag vázolt, más tanulmányokban részletezendő koncepciónak felelt meg József Attila vezérköltővé avatása, éppen nem pszichológus versekkel, éppen nem öncélú esztétizálással. Ő volt hivatva megtestesíteni az öntudatos, antifasiszta, internacionalista munkásosztályt, melyet ime keblére ölel és mellyel egymásra talál a társadalmi kiegyenlítődésre törekedő, „népfrontos”, liberális-radikális burzsoázia, illetve értelmiség.

Ezzel elérkeztünk a végkövetkeztetések levonásához. Áttekintve immár József Attila Szép Szó-beli tevékenységét, e kapcsolat kialakításának előzményeit és okait, értékelni lehet a Szép Szó és József Attila viszonyáról eddig elhangzott állításokat, nézeteket. Ezek kétfélék: személyi és politikai jellegűek. Az előbbiekkel könnyen végezhetünk, mivel azok bizonytalanok, gyakran egymásnak ellentmondanak, jórészt ellenőrizhetetlenek és egyébként is másodlagos jelentőségűek. Az anyagi természetű kérdésekről már volt szó. Ami a barátaihoz fűződő érzelmi kapcsolatokat illeti, azok József Attila részéről nyilván hullámzóak voltak. Élete utolsó idejében nem lehet klinikai állapotát, kényszerképzeteit sem figyelmen kívül hagyni. Ami azonban ezeknek a kapcsolatoknak lényegére vonatkozik, József Attila felfogására, magatartására mélyen jellemzőnek tartom Basch Loránd⁹⁴ egy megjegyzését, aki a Baumgarten-díj-ügyben, Babits védelmében úgy érvel, hogy míg Kosztolányi kétségbe volt esve, amiért József Attilának 1935-ben sem tudta kiharcolni a nagydíjat, megint csak kicsit kapott, — József Attila eljött a Baumgarten-vacsorára és „kedvesen viselkedett”. Valóban József Attila tudta, hogy mit várhat el polgári környezetétől, belátta, hogy legfőjebb szívükre veszik terhét-gondját — vállukra nem. Bálint György állapítja meg, hogy József Attila többre volt

⁸⁸ FEJTŐ F.: Silone: Kenyér és bor, Szép Szó, 1937. 13—14. sz.

⁸⁹ HATVANY BERTALAN: Halva született reform, Szép Szó, 1936. 5—6. sz.

⁹⁰ IGNOTUS PÁL: A liberalizmus házi reformja, Szép Szó, 1936. 3. sz.

⁹¹ HATVANY BERTALAN: Halva született reform.

⁹² IGNOTUS PÁL: A liberalizmus házi reformja.

⁹³ Uo.

⁹⁴ BASCH LORÁND: Egy literális per története, Irodalomtörténet, 1959. 3—4. sz.

képes Madách Platójánál — „ő még a borsórol is szépen tudta elmondani az igazságot”⁹⁵. József Attila értette az embereket. Tisztában volt vele, mit nyújthatnak neki-kényszerű szövetségesei, a sorsán *borongók*. És sokszor még ezért a borongásért is hálás volt. Mert ez is több volt a semminél, amihez egyébként szokva volt.

A politikai elmarasztalások, amelyek részben persze a személyiek mögött is meghúzódnak, alapjában megint két csoportra oszthatók: kommunista és nem kommunista, illetve a felszabadulás előtt és a felszabadulás után kifejett bírálatokra. Kétségtelen, hogy a felszabadulás előtti polgári értékelések, ítéletek is tartalmaznak objektív igazságot. Fölismerik a Szép Szó-kör által tagadott ellentétet József Attila világnézete és a Szép Szó társadalmi-politikai célkitűzése között. Észreveszik a József Attila népszerűsítéséből kivethető önérvényesítő motívumokat. Van azonban az akkori bírálatoknak, vádaknak egy csoportja, amely helytelen, sőt káros tendenciákat hordoz. E vádak mondanivalójának veleje legtöbb esetben az antiszemizmus, a nacionalizmus, a fasiszta eszmekörbe illeszkedő faji uszítás. Nem a proletársocialista József Attila elveit védik a polgári liberális ködösítéstől, hanem a fajtisztza, a magyar, a népi József Attilát az *idegen* intellektuelektől. Ime — a sok közül — egy pregnáns megfogalmazás: „A népi vonallal párhuzamosan tömörülni kezdett a polgári vonal is. Ezen a vonalon ugyanaz történik, mint az Ady-nemzedék idejében a Nyugat és a Huszadik Század körül. Ismét ügyes zsidó intellektuelek irányították a hozzájuk rekedt magyar szellemet.”⁹⁶

A felszabadulás utáni kommunista kritikák már osztály- és világnézeti szempontból vizsgálódnak, és így alapvetően helyes következtetésre jutnak, de részleteiben gyakran leegyszerűsítik, egyoldalúan állítják be a Szép Szó szerepét József Attila életének és működésének e fontos szakaszában. Először is nem lehet summásan azt állítani, hogy József Attila nevét és súlyát vették volna igénybe a Szép Szó vezetői, mivel arról, hogy ne legyen neve és súlya, az egész akkori magyar irodalmi és szellemi élet szívósan és raffináltan gondoskodott. A József Attila életében napvilágot látott kritikákon és versei sajtónyilvánosságának statisztikáján túl, erről tanúskodik pl. a következő három adat is: Vajthó Lászlónak⁹⁷ a harmincas évek elején az élő magyar költészetről megjelent művében József Attila neve elő se fordul; a Babits Mihály szerkesztésében 1932-ben publikált Új antológia⁹⁸, mely fiatal költők száz legszebbnek ítélt versét gyűjti össze, József Attilának mindössze két, régebbi versét szerepelteti; és még 1937-ben is, amikor már összes kötetei megjelentek, és a Szép Szó havonta tízesével hozza új nagy verseit, Schöpflin Aladár irodalomtörténetében⁹⁹ pár kúrta sorban annyi áll róla, hogy erős szociális hangot jelent a költészetben. Az elnyomottak költője. Életközelsége adja lírája legjobb ízét, és az utóbbi években nemegyszer ütött meg mély és tiszta hangokat. — Nem nevét és súlyát használták fel tehát a Szép Szónál, hanem nevet és társadalmi súlyt igyekeztek teremteni neki, mert az előbbieken fejtegetett politikai, művelődéspolitikai okokból szükségük volt arra, amit képviselt, a zsenialitásnak azon a fokán, amin képviselte. Ezért voltak — ahogyan Révai József megállapította¹⁰⁰: József Attila számára széltében-hosszában az egyedüli szövetségese.

Nem vette kellőképpen figyelembe a kommunista kritikák egy része a József Attilát zászlóul választó törekvések összetettségét, történelmi meghatározottságát és legfőképpen a részben a szubjektív szándékoktól független vagy azok ellenére létrejött eredményt sem. Mert az eredmény — nézetem szerint — vitathatatlanul pozitív. József Attilára termékenyítően hatott, hogy ez a kör számít rá, teret ad neki, hisz költészetében. Ezzel pedig a kör hozzájárult ahhoz, hogy a József Attila-i költészet antifasiszta-humanista csúcscsúcsaira emelkedjék és egyre törvényszerűbben jelenítse meg — Révai József kifejezésével élve — a valóság ellentmondá-

⁹⁵ BÁLINT GYÖRGY: A fájdalom zsenije, Pesti Napló, 1938. július 17.

⁹⁶ FÉJA GÉZA: Nagy vállalkozások kora 300. o.

⁹⁷ VAJTHÓ LÁSZLÓ: Két nemzedék arca.

⁹⁸ BABITS MIHÁLY: Új antológia, Nyugat, 1932.

⁹⁹ SCHÖPFLIN A.: A magyar irodalom története... Nyugat, 1937.

¹⁰⁰ RÉVAI J.: József Attila-problémák.

sát¹⁰¹, amely többek között éppen a Szép Szó — József Attila-kapcsolatban is megnyilvánult. Lehet, hogy egyes téves nézetei, melyeket már a Szép Szó szerkesztőségébe magával hozott, kijegecesedtek ebben a környezetben, de elvi megalkuvást költészete, életműve fővonalában ez a kapcsolat nem idézett elő. Ezzel az élet- és pályaszakaszával együtt alkotott töretlen és teljes életművet: mert „először fejezte ki tudatosan a magyar munkásosztály szemléletét”¹⁰², mert „nemzedékének majd minden problémáját megragadó erővel formálta műremekké”¹⁰³, mert „az elnyomott ember teljes összeütközését mondja el az étellel”¹⁰⁴, mert „a tendencia József Attila objektív költői világában, nem a költőben magában van . . . József Attila a proletár . . . élete lesz a program, a történeti valóság”¹⁰⁵.

Halála után a Szép Szó és köre tovább tevékenykedett azért, hogy József Attilát az irodalmi közvélemény és a közönség kora legnagyobb magyar költőjének, lángésznek, Ady utódjának ismerje el. Ez a harc nem volt könnyű, nem is volt lényegtelen, bár a Szép Szó képviselői nem álltak egyedül ezzel a törekvéssel. Lehetőségeihez képest segített a külföldi és a belföldi kommunista sajtó, segítettek József Attila munkásolvasói, egyre inkább segített minden antifasiszta erő. De az első, halálát követő években nagy és elszánt volt az elhallgatására, elfeledtetésére irányuló irodalmi-politikai igyekezet is. Később pedig hamisítására, torzítására, jobboldali kisajátítására, sőt rágalmozására is történtek nem jelentéktelen kísérletek. A Szép Szó József Attila halála után Emlékszámot bocsátott ki, melyben eredeti, kiadatlan József Attila-műveken kívül fontos prózai és verses megemlékezések és méltatások szerepelnek, Móricz Zsigmond jajszavától Thomas Mann részvétleveléig. További hét számban, valamint az 1940-ben a Szép Szó kiadásában megjelent Delta-almanachban 16 kiadatlan vers jelent meg József Attilától, ezenkívül prózai írása¹⁰⁶, versfordítása¹⁰⁷, levélváltása¹⁰⁸ stb. Ugyane számokban négy cikk¹⁰⁹, egy József Attila munkásságát tartalmazó bibliográfia¹¹⁰, két hozzá intézett vers¹¹¹ és József Attila tiszteletére rendezett előadásról szóló hír jelenik meg. A Szép Szó munkatársai ezenkívül kb. 30 jelentékenyebb írást helyeznek el az e célra rendelkezésükre álló lapokban József Attiláról. Előadásokat tartanak, irodalmi esteket rendeznek József Attila verseinek terjesztése érdekében (az első zeneakadémiai esten nyílas elemek Ignótus Pál és Móricz Zsigmond előadása közben botrányt okoznak)¹¹², részt vesznek abban a kommunista és szociáldemokrata vezetéssel megalakult József Attila Emlékbizottságban, amely gondoskodott József Attila budapesti temetéséről (1942), a temetésen Gáspár Zoltán mond emlékbeszédet¹¹³. Nem kifogásolhatóan, de fontos tettek Németh Andoréi József Attila népszerűsítésében: életműve első kiadásának sajtó alá rendezése 1938-ban¹¹⁴, és a József Attiláról szóló monográfia megjelentetése 1944-ben¹¹⁵, Bányai László rosszízű könyvének megjelenése után.

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² BALINT GYÖRGY: Az értelem vértanúja, Ujság, 1939. dec. 10.

¹⁰³ NÉMETH ANDOR: Mit illik József Attiláról tudni, Ujság, 1937. dec. 12.

¹⁰⁴ DÉRY TIBOR: József Attila, Szabad Nép, 1947. dec. 10.

¹⁰⁵ SÁNDOR PÁL: Az igazi József Attila.

¹⁰⁶ CSOSZOGI, az öreg suszter. Delta Almanach, 1940.

¹⁰⁷ Luther Márton: Erős vár, Szép Szó, 1938. 29—30. sz.

¹⁰⁸ Adalék. József Attila és Juhász Gyula levélváltása, Szép Szó, 1938. 23. sz.

¹⁰⁹ IGNÓTUS: A József Attila verse, Szép Szó, 1938. 22. sz. NÉMETH ANDOR: Utószó egy utószóhoz, Szép Szó, 1938. 25. sz. József Attila emlékének, Szép Szó, 1938. 29—30. sz. GÁSPÁR ZOLTÁN: Ké József Attila? Delta Almanach, 1940.

¹¹⁰ József Attila irodalmi munkássága (Bibliográfia) Szép Szó, 1938. 22. sz.

¹¹¹ ZELENKA SÁNDOR: József Attiláról, József Attilával, Szép Szó, 1938. 22. sz., ZSIGMOND EDE: József Attila meghalt, Szép Szó, 1938. 22. sz.

¹¹² Több ujság hírt ad az esetről. Lásd: KARINTHY: Röpcédula, Magyarország, 1938. febr. 22.; Botrány a Szép Szó József Attila emlékestjén, Magyarország 1938. febr. 22.

¹¹³ A beszédet több ujság egészében vagy kivonatatosan hozza (Esti Kurir, 1942. máj. 4., Magyar Nemzet, 1942. máj. 5., Ujság, 1942. máj. 5., Népszava, 1942. máj. 5.)

¹¹⁴ József Attila Összes Versei, Cserépfalvi, 1938.

¹¹⁵ NÉMETH ANDOR: József Attila.

Mikor a Szép Szó köre József Attila nagyságát el akarta ismertetni, kétségtelenül saját elveit, célkitűzéseit, érdemeit is propagálta. József Attila halálának 1938-as, első évfordulóján pl. így írnak róla: „... törekvéseink megfogalmazóinak, törvényalkotóinak egyike volt... velünk összefogva e lapot megalapította, elkeresztelte, irányította, mozgalmát vezérelte és szolgálta¹¹⁶. Amikor később különböző kisajátítási kísérletek ellen emeltek szót, kétségtelenül balfélre is vágtak, arra is céloztak, hogy a kommunisták részéről sem indokolt József Attilát kizárólagosan a magukénak vallani: „József Attila, jóllehet személyes hajlandóságával, nyíltan kifejezett szándékával egyaránt vállalta a proletársorsot... mégsem illeszkedhetett párt-szerű megkötöttségekbe...” — írja Gáspár Zoltán 1940-ben¹¹⁷.

De a József Attiláért vívott harcok történelmi helyzet determinálta és diktálta feltételei olyanok voltak, hogy jobboldali megnyilvánulások ellen kellett küzdeni érte. Tehát harcoságát, politikusságát, proletár öntudatát, szocialista meggyőződését kellett hirdetni az ezt tagadni kívánó próbálkozások ellenében. Csak néhány példával illusztrálom a légkört, melyben a viták, csatározások folytak: „... legegényibb hangja (József Attilának) az álmélkodás és ijedezés... Világnézete, harca az eszméért gyermeki makacssággal megkaparintott és el nem hagyható játékszer...”¹¹⁸. „Félő, hogy belőle is kilúgozódik a szépség, hogy zörgő vázúl ne maradjon, csak az eszme”¹¹⁹. Schöpflin Aladár dicsérete így hangzik József Attiláról: „... nem esett bele soha a legalsóbb proletárréteg fiainak törvényszerű romlottságába...”¹²⁰ Nem is beszélve Erdélyi József minősíthetetlen és nagy port felvert támadásáról József Attila ellen.¹²¹

Ilyen körülmények között más baloldali erőkkkel szövetségben a Szép Szó köre is a felszabadulás után bemutatott igazi, teljes József Attila-portréhoz legközelebb állót igyekszik a köztudatba oltani, azt a József Attilát, „akinek versei félelmes erejű tanúságok a kor és a társadalom ellen”¹²², azt a József Attilát, akinek hovatarozását, a költő saját szavaival, egyszerűtelmen jelöli meg 1940-ben írt cikkében Gáspár Zoltán, mikor a kérdésre „Kié József Attila?” — azt válaszolja: „a proletár utókoré”¹²³.

A végkövetkeztetés tehát oda vezet, hogy a Szép Szó működésének legfőbb értéke, értelme, eredménye az a József Attila körüli szolgálat volt, amely minden ellentmondásossága és önérvényesítő jellege ellenére hasznosnak bizonyult a költő életében és halála után. És ezen nemcsak az ellentmondásos indítékok, de a Szép Szó egész koncepciójának jogos bírálata és munkatársai, élgárdája egy részének későbbi tevékenysége sem változtat.

Имре Каталин

ЖУРНАЛ «СЕП СО» И АТТИЛА ЙОЖЕФ

Рассматривается тот период жизни Аттилы Йожефа, когда (в 1936—37 годах) великий поэт социалист-реалист работал одним из основателей и редакторов литературного журнала буржуазно-радикального направления, органа урбанистов «Сеп Со».

Кроме изложения учредительной и редакторской работы поэта, анализируются искусствоведческие проблемы принципиального значения, выдвинутые сотрудничеством Аттилы Йожефа и круга «Сеп Со», о которых диспут между исследователями идет и в наши дни. Стараясь решить эти принципиальные вопросы, автор в общих чертах знакомит с творческим путем Аттилы Йожефа и отмечает деятельность, развернутую редакцией журнала в интересах признания величия поэта при его жизни и после смерти его.

¹¹⁶ József Attila emlékének, Szép Szó, 1938. 29—30. sz.

¹¹⁷ GÁSPÁR ZOLTÁN: Kié József Attila?

¹¹⁸ HALÁSZ GÁBOR: József Attila, Nyugat, 1938. 3. sz.

¹¹⁹ RÓNAY GYÖRGY: Jegyzetek József Attila sírjánál, Magyar Csillag, 1942. jún.

¹²⁰ SCHÖPFLIN: Asszonyok költőkre emlékeznek.

¹²¹ ERDÉLYI JÓZSEF: Világirodalom, Virradat, 1943. jan. 18.

¹²² NÉMETH ÁNDOR: Mit illik József Attiláról tudni.

¹²³ GÁSPÁR ZOLTÁN: Kié József Attila?